

KÉT VILÁG KÖZÖTT*

Mint a kialvó tűz, amikor utolsót lobban, úgy lángolt fel még egyszer V. Károly császár lelkében az egységes keresztény világbirodalom dantei álma.

A kívő, kötelességtudó és szorgalmas császár egész élete nem volt más, mint szívós küzdelem ennek a gondolatnak a megvalósításáért. Eleve kudarcra ítélt, reménytelen erőfeszítés!

Bryce szerint a római szent birodalom, — amely a keresztény közösségnek valamelyes államjogi formát adott — III. Friggyessel (1440) végleg megszűnt élő valóság lenni. Azóta határozottan a császár *német* mivoltán van a hangsúly, hogy hamarosan ez is elhomályosodjék s a császárságból majd ne maradjon más, mint a Habsburgok családi uralmának legfőbb díszé és méltósága.

A császári hatalom jelentőségének megváltozásában kifejezésre jutott az az átalakulás, amely egyidejűleg magában a keresztény közösségben is végbement. Az egyetemes kereszténység keretei feloldódtak s egy-egy erős, öntudatos fejedelmi hatalom magja körül megindult az egymásra féltékeny, egymással versengő nemzeti államok kialakulása.

V. Károly mégis megpróbálta a lehetetlent. Talán az a roppant hatalom, amit a sors és a szerencse a kezébe adott, ébresztette fel benne — nem is azt a vágyat, mint inkább annak a kötelességnek az érzését, hogy a keresztény népek életét egy nagyobb egysébe kell összefogni. Ezért utazott, tárgyalt, írt, verekedett fáradhatatlanul — amíg maga is be nem látta, hogy lehetetlent akart.

Az a nyugati keresztény világ, amelynek szertehulló elemeiből irtózatos erőfeszítéssel egy politikai szervezetében és vallásában egységes keresztény világbirodalmat szeretett volna teremteni, sohasem volt ziláltabb, szétesettebb, kaotikusabb, mint éppen az ő korában.

De ugyanakkor úgy látszott, — mintha soha sem lett volna nagyobb szükség a nyugati keresztény világ egységes szervezetére.

Ugyanaz az Izlam, amely a VII. században, mint tetőtűz futott végig afrika északi peremén és átcsapva az ibériai félszigetre, ott kapta szembe a középkori álomba merült keresztény világot, most délkelet felől támadt reá. A keresztény világ délkeleti tartóoszlopai egyenként omlottak össze. Egy-egy ilyen zuhanásra egész Európán

* A szerző „Magyar politika a mohácsi vész után” cím alatt készülő munkájának bevezetése.

átremegett a félelem, de ahhoz nem volt elég erős, hogy a veszedelem tudatát cselekvésre váltsa.

A XVI. század első negyedének végén a magyar bástya sem állott többé. Szabad volt az út nyugat felé s az Izlam ott állt szemtől-szembe azzal a másik világbirodalommal, amely valójában csak V. Károly hitében, akaratában és elképzelésében élt.

Két világbirodalom vágya lendült egymás felé — de már nem csapott össze. Egyik sem volt elég erős, hogy a másikkal amúgy istenigazában öltre menjen s összemérje az erejét.

Két fáradt gondolat nézett egymással farkasszemet, kerülgette egymást. Néha egymás felé vágott, de egyik sem merte, de nem is tudta vállalni a döntés kockázatát.

Az egyik oldalon Károly birodalma: földrajzilag össze nem függő, különbözőkép kormányzott, különéletű országok és tartományok roppant konglomerátuma. Ahány nép, annyiféle egymással sokszor ellentétes érdek.

Ez volt az az alap, amelyen Károly a burgundi ház viláगरuralmát fel akarta építeni. De az alap maga sem állt szilárdan.

A század húszas éveitől kezdve a hitújítás mozgalma politikai síkon is súlyos bajokat és nehézségeket okozott a császárnak a birodalom német részeiben.

A protestantizmus védelmének jogcímén, de a katolikus bajor herceg közreműködésével alakult Schmalkaldeni, helyesebben Saalfeldi szövetség a birodalom határain belül fordult szembe azzal a gondolattal, ami a császár előtt lebegett.

De a császári hegemonia igazi ellensége Párisban székel.

Ferenc, — akiben az egyéni becsvágyon és hiúságon túl már a francia nemzeti érzés bontogatta szárnyát — sehogyan sem akarta eltűnni, hogy ne ő legyen a legfőbb úr Európában.

Ezért a folyton megújuló harcok Milanó és Nápoly birtokáért, amit ha sikerült volna elragadni a császártól, egész birodalmának hatalmi állása rendült volna meg.

Még a pápák is a maguk világi hatalmát féltették s hol ebben, hol abban a szövetségben álltak össze a császár ellenségeivel.

Valóságos csoda, hogy mégis majdnem mindig Károly maradt felül. Melléje szegődött a csalóka szerencse s talán ez táplálta azt a hitét, hogy tervei végül mégis sikerülni fognak.

Pedig nem volt hiány más bajokban sem. A birodalom kasszájában sohasem volt elég pénz. A nehezen toborzott hadseregeket nem a győzelem vágya, nem is a rendetlenül fizetett zsold, inkább a rablás lehetősége tartotta össze addig, amíg a legkisebb ürügy nem kínálkozott arra, hogy dolgvégezetlen szétszéledjenek. A »Sacco di Roma«-nál a nekivadult zsoldosok megmutatták, mire képesek a fosztogatásban és rablásban s még saját tisztjeiket is felkoncolják, ha útjukba próbálnak állni.

Szellemiekben is olyan volt a nyugati keresztény világ képe, mint a viharkorbácsolta tó. Ezer szint játszott, pokoli mélységek vak feketeségétől a hullámok taraján felcsillanó hófehérig.

A megbomlott hullámok felett úgy világított Erasmus hűvös bölcsesége, mint sápadt hold Walpurgis éjjelén.

Nem volt még korszak, amelyben annyi fékevesztett hatalomvágy és kapzsiság, kiméletlen önzés, szemérmetlen árulás és hűtlenség kavardott volna össze a megújulás és megtisztulás ujjongó vágyával. De ez a vágy a vélt vagy igazi bűnök üldözésének vak fanatizmusában maga is elment a kegyetlenségig.

Új világ volt alakulóban. A régi rend megrepedt falain, meg-ingott pillérein átzengett a jövő. Új gondolatok, új eszmék szele, új vallás, új erkölcs borzongott át a keresztény emberiségen. Viharuk mélyre szántott. Megmozgatta, életre rázta az addig várak és katedrálisok árnyékában, völgyek mélyén szinte öntudatlanul vegetáló néprétegeket.

A falukat és városokat a biblia félreértett szavaitól kótyagos »apostolok« járták s nyomukban hol itt, hol ott véres parasztlázadások és kézművesforradalmak lángja csapott fel, amit még véresebb kegyetlenséggel fojtottak el a fejedelmek.

Ugyanekkor kalandorok százai rajzottak ki azon a kapun, amelyet Columbus és Amerigo Vespucci az addigi szűk világ zárt falán vágott.

A tengerentúli új világból kegyetlenségben megacélozva és arannyal megrakodva tértek vissza a conquistadorok; arannyal, amely bő áradásában nem jólétet, de nyomorúságot és romlást hozott, annak a bizonyosságként, hogy nem a rablott kincsek, csak a munka eredménye termékenyít és gazdagít.

Hogyan lehetett volna remélni, hogy valaki akármilyen erős és alázatos hittel, akármilyen kemény és elszánt akarattal rendet teremthet ebben a születés lázában vergődő világban s létrehozhatja azt az egységesen szervezett keresztény közösséget, amelyet a középkor elmerült, csendesebb századaiban sem sikerült senkinek valóra váltani.

Fiatalkorában a császár, aki már akkor is óvatos és meggondolt volt, gyakran — szinte jelszóként — mondogatta: »nondum — még nem«. Életének céljára, az egyetemes világbirodalom gondolatára, az élet dörögte rá: »már nem!«

Ilyen volt az a birodalom, amelyet sokféle belső és külső baján túl még az ozmán hatalom is fenyegetett.

A kettő közül kétségkívül ez volt a dinamikusabb. Harcra mindig kész hadserege, teli pénztára, egész állami és társadalmi szervezete úgy vitte előre, mint hajót a motor. A XV. század végétől a XVI. század közepéig körülbelül háromszorosára növekedett az a terület, amelyre az Ozmánok hatalma kiterjedt. Eleinte rohamosan nőtt, mint a fergeteg, utóbb lassúbb lett, elnehezedett, végül egészen megállt ez a növekedés —: nyilván elérte azt a végső határt, amit vérrel, erővel és energiával el tudott látni.

Már a mohácsi csata után — akármilyen nagy és váratlan volt számára ez a győzelem — megelégedett azzal, amit seregei elpusztítottak és magukkal vihettek. Pedig Szulejmánnak tudnia kellett, hogy a csatatéren elvérzett magyar hadseregen kívül más erő nem volt sem az országban, sem a nyugati határokon túl. A szultán egyik bizalmasa (Musztafa basa) később elmondta a velencei követ-

nek, hogy ura nem akarta egész Magyarországot meghódítani, csak a »kulcsokat« akarta megszerezni.

Három év múlva, amikor Szulejmán megint felkerekedett, a hadjáratból ismét nem lett más, csak amolyan hadiséta. A törökhullám ezúttal Bécs alá ért, de huszonkét napi tessék-lássék ostrom után megfordult és hazatakarodott, anélkül, hogy bármilyen külső erő erre kényszerítette volna. A birodalom elképesztően lassú és gyenge védekezését az mutatja legjobban, hogy Bécs felmentésére összehozott segélycsapatok csak akkor gyülekeztek, amikor a török haderő már útban volt hazafelé.

De a szultán is csak átvonult Magyarországon. A rövid ostrommal megvett Budát Jánosnak adta. Szulejmán maga magyarázza meg 1529. évi fethnaméjában, miért. Mert »az országot a közte és a muzulmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni«.

1532-ben a porszemnyi Kőszeg előtt akadt el a szultán serege. Olyan okok, amelyek ezzel a hadjáratral kétségkívül nem álltak közvetlen összefüggésben, ezúttal nemcsak hazatérésre, de arra indították Szulejmánt, hogy Ferdinánddal egy ideig békében maradjon.

Csak 1541-ben veszi végre birtokába — akkor is csak hitvány csellel — Budát, hogy a török terjeszkedés ezzel észak felé tulajdonképpen meg is álljon. Minden, ami ezután következik, a birtokállomány kikerekítése és biztosítása csupán. Az ozmán hatalom túllépett delelőjén s a hódítások kora véget ért.

A szultán birodalmában kétségtelenül több volt a lendület, mint a nyugati keresztény császárságban, de hamarabb ki is fulladt. Nagyobb volt a katonai ereje, de állami és társadalmi szervezettsége jóval kisebb. Ez a szervezetség azon az egyszerű elven épült, hogy a Mohamed vallásához tartozók valamennyien egyenlők és a próféta vallását bárki: idegenek s volt ellenségek is akadálytalanul felvehetik; továbbá azon, hogy születéssel szerezhető vagy átörökíthető előjogok nincsenek. Minden hivatali állás, rang és méltóság s a föld a meghódított területen, hadi erények egyéni jutalma, a fölséges padisah tetszése és kegyelme szerint. Ez az elv felcsigázott s a végsőig fokozott minden emberi vállalkozó kedvet, bátorságot és erőt. Minden nemzedéknek újból kellett érdemeket szerezni, de a jutalmul kapott birtokokon már nem volt érdemes előrelátással és kíméllettel úgy gazdálkodni, hogy a jövőben is hasznot hajtson.

Ez a rendszer tökéletesen szolgálta a hódítást és terjeszkedést, de éppen olyan végzetesen és kikerülhetetlenül kimerítette a közösség életerejét. Ugyanaz a folyamat játszódott itt le, mintha valamely organizmusban csak a növekedésre rendelt sejteknek jut szerep számban és erőben azoknak a rováására, amelyek a többi életfunkciót szolgálgják.

Végül — és ez számunkra a legfontosabb — az ozmán birodalom mindvégig tudatosan ázsiai hatalom maradt. A török, ha nem is vetette meg, de nem becsülte sokra, amit Európában szerezni lehetett. A meghódított európai területeket nem tudta, de nem is akarta magáévá hasonítani, csak birtokba vette és kihasználta

őket. S minthogy európai földön sehol sem vert igazán gyökeret, büntetlenül nem is távolodhatott el túlmesszire erejének tulajdonképeni forrásától.

A nyugat felé irányuló török hódítás korlátainak itt a másik oka. Ha valamely hadjárat túl messzire vezetett a török erők bázisától, a felvonuló sereg kimerült, sokszor részben meg is semmisült, mire az ellenség közelébe került.

A szultánok szeme előtt elsősorban mindig az ázsiai és afrikai mohamedán népek meghódítása lebegett; az európai foglalásoknak, hódításoknak nem volt csak mellérendelt jelentőségük. A török az európai keresztényt lebecsülte, szinte azt mondhatni: megvetette. Gyűlölete a siita eretnek ellen irányult, ezt tekintette igazi ellenségnek. A vallásos fanatizmus — az ozmán hatalom egyik legerősebb hajtóereje — játszott ebben szerepet. Ez okozta, hogy a velencei követek jelentése szerint a török katona szívesebben ment a perzsák ellen háborúba, mint keresztény népek ellen. A XVI. század második felében Perzsia különben is mind több gondot okozott az ozmán uralomnak.

Kétségtelen, hogy a szultánok birodalma még II. Szulejmán idején is, egész arccal elsősorban Kelet és Dél felé fordult, éppen úgy, ahogyan V. Károly császári uralmát minden életérdeke a nyugathoz kötötte.

A két birodalom érdekkörei surolták, időnként egy-egy szakaszon metszették is egymást, de ellentétük korántsem volt életrehalálra szóló. Sokszor nem is valóságos érdekellentét állította őket egymással szembe, hanem politikai intrika és mesterkedés — »a diplomáciának ebben a klasszikus korában«, ahogyan Károli Árpád a XVI. századot nevezi.

Ranke szerint a keresztény szolidaritás akkor szűnt meg, amikor a francia király nyíltan szövetségi szerződést kötött a török szultánnal 1536-ban.

A kapcsolatok a legkeresztényibb király és a porta között azonban jóval messzebbre nyúlnak vissza. Ferenc már a reá nézve olyan szerencsétlenül végződött páviai ütközet (1525. február 24.) előtt egy bizonyos Frangepán Kristóf által olyan üzenetet küldött a szultánnak, amelyben segítségét kérte a császár ellen. Amikor aztán Pávia után a francia király fogolyként Madridba került, a fiát régensként helyettesítő anyakirálynő, Louise d'Angouleme formális követséget indított Konstantinápolyba. Ezt a követséget ugyan Boszniában rablók lemészárolták, de a követ irományai mégis eljutottak a portára.

Ferenc is megtudta, hogy anyjának követségét milyen sors érte s most már meg a fogságból ő maga küldött Frangepán János-sal levelet a szultánhoz, amelyben Szolakzade török történetíró szerint egyenesen az volt a kérés, hogy a padisah Magyarország királyát leckéztesse meg, ami módot adna arra, hogy Ferenc ellenálljon a »spanyol királynak« s az elszenvedett sérelmet megbosszulja. Erre a levélre Szulejmán válaszolt is. »Paripánk fel van nyergelve — írta — kardunk oldalunkon van éjjel-nappal«, amivel

a török historikus szerint azt akarta mondani, hogy kész haddal menni a gonosz szándékot forraló magyar király ellen.

Valóban: a török haderő támadásra, hódításra mindig készen állott. S mert így volt, foglalkoztatni is kellett. Csak a siker eltette és táplálta s veszedelmessé válhatott, ha nem kap újabb és újabb feladatokat. A kivont kardhoz és a töltött fegyverhez könnyebb ellenséget és a civódásra okot találni, mint megfordítva. Ezért ha elérhető távolságban valahol kilátás nyílt arra, hogy könnyű szerrel hódítani vagy zsákmányolni lehet, ott a török hamarosan megjelent, ha csak éppen akkor máshol nem volt elfoglalva. S vajjon hol nyílik sikerre könnyebb lehetőség, mint ott, ahol a szomszédok háborúskodnak.

Nyilvánvaló, hogy a francia király ismételt segítséget kérő leveleinek döntő hatása lehetett a portán.

Mikor aztán Ferenc 1526 januárjában szabadult a madridi fogásból, sietett Bayonne-ból nyugtatni a szultán levelének vételét s megköszönni a kilátásba helyezett segítséget.

A kapcsolat a francia király és a porta között tehát kétségtelen s kétségtelen az is, hogy Ferencnek része volt az 1526. évi török hadjárat megindításában, amely Mohácshoz vezetett.

Így dűlt le a magyar bástya és így került az ozmán hatalom most már közvetlen érintkezésbe V. Károly birodalmával. Ott állt a birodalom kapui előtt. A veszedelem nagyságát persze legjobban a keleti részek érezték, ahol a császár öccse, Ferdinánd volt az úr, aki ettől kezdve — de csak ettől az időtől kezdve — most már magáénak vallotta a magyar ügygel együtt a török elleni védekezés gondját.

Még akkor is, ha a Habsburgok nem számítottak volna már régóta arra, hogy Magyarországra is kiterjesszék uralmukat s ezzel is gyarapítsák a család birtokállományát, most hogy a török Budánál járt, a politikai és katonai előrelátás egyenesen megkívánta a magyar területek megszerzését a fenyegetett örökös tartományok védelmére.

Bécsben nem tudták, de nem is tudhatták, hogy ez a fenyegetés korántsem tragikus már. Nem gondolhatták, hogy ha a szultán seregeivel háromszor el is látogat még a Duna völgyébe, a török oroszlán karmai már nem elég erősek és élesek ahhoz, hogy Európa testéről újabb tartományokat tudjon leszakítani. Akkor még minden török megmozdulás félelmes és riasztó árnyékokat vetett.

A támadás lett volna a legjobb védekezés. A későbbi sikertelen török hadjáratok hamarosan megmutatták, hogy csak egy félig-meddig komoly katonai fellépésnek milyen eredménye lehetett volna.

De a mindig mással elfoglalt császár s az önmagával meg hasonlított keresztény világ nemhogy a kapui előtt veszteglő ellenséggel nem mert leszámolni, de a maguktól összeomló török támadások idején még számbavehető védekezésre sem volt képes. Önzésében nem törődött azzal, hogy az érte elvérzett magyarság teste ott maradt a két ellenséges tábor között a »senki földjén«.

Szinte érthetetlen, hogy még a határszéli osztrák városok megerősítését is milyen könnyelműen elhanyagolták. A velencei követek

többször jelentették, hogy még Bécs sem volt úgy megerősítve, ahogyan szükséges lett volna és ahogyan azt könnyen keresztül lehetett volna vinni. Egyik követ ezzel kapcsolatban az osztrák igazgatás »molta negligenza«-járól beszél.

Ezt a feltűnő hanyagságot nem egy historikus azzal magyarázza, hogy a Habsburgok diplomáciája tulajdonképpen tisztában volt a török katonai erő fogyatékosságaival, s azzal, hogy ez az erő sohasem jelenthet a birodalomra komoly veszélyt. Csak az ördögöt festették a falra, hogy pénzt és katonai segítséget csikarjanak ki a birodalmi rendektől, amit aztán másfelé használtak fel.

Ha nincsen is teljesen kizárva, hogy így volt, nehéz ennek a felfogásnak hitelt adni, különösen ami közvetlenül a mohácsi vést követő időszakra vonatkozik. Károlyi Árpád írja az 1542. évi nagy német hadi vállalatról szóló érdekes tanulmányában, hogy »az 1518. évi német birodalmi gyűlés óta, — amelyen először hoztak határozatot a török veszély ügyében — alig múlt el egy év, hogy a török elleni védelem kérdése, Magyarország megsegélyezése a német császár s a birodalmi rendek elméjét ne foglalkoztatta, alkudozásaik, vitáik tárgyát ne képezte volna. Belátták, hogy az a Keleten újabb erővel támadó ozmán hatalom, amely Magyarország állami lételét a megsemmisítéssel először csak fenyegette s rövid idő alatt tényleg is megsemmisíté, a dolgok új rendjében nem sokkal kisebb tényező, mint az a vallás-társadalmi forradalom, amelyet az egyszerű barát templomajtóra szögezett thesisei inauguráltak.« »Ezért foglalkoztatá a birodalmi rendeket több, mint egy tucat birodalmi gyűlésen a török-kérdés...«

De a rendek nemcsak tanácskoztak és határoztak, hanem — ha nehezen és késedelmesen is — 1542-ben végül tényleg összehozták azt a közel 40.000 főnyi sereget, amely július 8-án indult el Bécs alól s amelyhez Pest alatt még ugyancsak tekintélyes magyar erők csatlakoztak.

Az aztán máslapra tartozik, hogy ez az akkori viszonyok között valóban jelentékeny hadsereg már tíz (!) nappal azután, hogy Pest alatt tábornort vert, egy pár üres csetepaté után minden számbavehető ok nélkül szégyenteljesen szétszéledt. Ha ebben része is van annak, hogy a rendek nem, vagy csak késedelmesen és töredékében küldték a zsoldra szükséges pénzt, a csúfos és hitvány kudarc mégis elsősorban a katonai vezetés és fegyelem olyan csődje, amire talán nincs is példa a történelemben.

A hazaözönlő zsoldoshad persze a szerencsétlen országot rabolta és fosztogatta, ahogyan az ilyenkor mindig történt. Valósággal rendszerre vált, hogy az országban pusztít a török s pusztít az időnként idekerülő szedett-vedett zsoldos sereg, de egymásban nem tesznek kárt.

Jól mondta Jurisics Ibrahim nagyvezírnek: »A Mindenható, úgy látszik, Magyarországból temetőt akar csinálni«.

Ha igaz volna, hogy a birodalom csakugyan tervszerűen és tudatosan nem szánt vért és pénzt a török elleni küzdelemre, ez csak azt jelentené, hogy Ferdinánd minden áldozat és kockázat vállalása nélkül igényelte Magyarországot, vagy területéből annyit,

amennyit éppen megszerezhetett, ha másért nem, hát azért, hogy védőöv legyen az osztrák örökös tartományok előtt.

Valóban csatatér és temető lettünk. Átvonulási terület és védőöv, amelyen sem az ozmán, sem a nyugati keresztény erők nem tudtak — a nyugatiak saját erők latbavetésével komolyan nem is akartak — lábat vetni.

A magyarság tragédiája tulajdonképpen nem is az volt, hogy a török elleni százados védekezésben felőrlődött minden ereje, hanem az, hogy éppen akkor roskadt össze, amikor már az Izlam lendülete is megtorpant.

Két világhatalom közé kerültünk. Mindegyik a maga életével, a maga dolgaival és bajaival volt elfoglalva. Egymással csak annyit törődtek, amennyire kölcsönös érdekeiknek megfelelően kellett. A közbül esett szerencsétlen országra pedig csak annyi gondjuk volt, amennyi hasznót remélhettek, vagy szerezhettek belőle.

Ez az élet rideg kegyetlensége, amit minden népnek a maga bőrén és vérében kell megtanulnia.

De a sors velünk különösen kegyetlen volt. Ha az elvázott magyarság akár az egyik, akár a másik hatalom birtokállományába kerül, ennek a védelme alatt úgy, ahogyan összeszedhette volna magát és éppen úgy megvárhatta volna az idők fordulását, mint a balkáni népek. De így két egymást suroló malomkő örölte, tépte, szaggatta a magyarságot százhatvan éven át.

Misztikus csoda, hogy ebből a gyötrelemből újból rátalált arra az útra, amely a nemzeti és állami élet teljességéhez elvezet.

A XVI. század a többi európai nemzet számára is a megpróbáltatások kora.

Tőlünk keletre és délre az idegen uralom alatt kábult öntudatlanságban szunnyadnak a népek, de a nehéz évek szinte nyomtalanul mennek el felettük. Az egyesek ott is megszenvedik a század viharait: jószágukat elhajtják, feldőlnek otthonukat; sokan rab-szíjra vonva vesznek el s övéik többet hírüket sem hallják, de a népi egység töretlen marad.

Tőlünk nyugatra az erők viaskodásában új egységek csiszolódnak: a nemzeti államok. Erős fejedelmek kemény keze megtépázza a rendi különállást és a rendi jogokat, s a jólvédett közös érdekek mind szorosabban kapcsolják össze azokat, akik nemrég még szemben álltak, vagy nem sokat törődtek egymással.

A nemzeti államok kialakulásának útja az abszolút monarchián vezet át. Ez az az instrumentum, amely a közös érdekek védelmét, közös célok megvalósítását legjobban szolgálja, s amely az egységesen érvényesülő állami hatalom pórázán a nemzeti öntudat útjára vezeti a népi egységeket.

Franciaországban ez a folyamat I. Ferenczel kezdődik el, hogy IV. Henriken át, alig egy század múlva, Richelieuvel teljes pompájával felragyogjon a francia nemzeti dicsőség napja.

Angliában a Tudorok céltudatos uralkodása nyitja meg az utat az egység, az erő s a majdani világhatalmi nagyság felé.

Spanyolországban V. Károly császár az államhatalom tökéletesen működő gépezetét hagyja örökül fiának, II. Fülöpnek és ha a

császárság messzeágazó érdekeinek szolgálatában ki is merül a spanyol nép ereje, öntudatos nemzeti egysége minden idők viharálló értéke marad.

Csak Németországban és Itáliában vesz más irányt a fejlődés útja.

A Habsburgok uralma mindkét országba átnyúlt, helyesebben: mindkettőre ránehezedett. Ennek a családi s mint ilyen tulajdonképpen anacionális hatalomnak gyökere és súlypontja Németországon is, Itálián is kívül esett, ezért a két ország autochton erőit nem tudta sem itt, sem ott maga körül egyesíteni.

Németországban a XVI. század közepéig már véglegesen kialakult vallási különbség még fokozta a katolikus Habsburg-ház és a nagyrészen protestáns német rendek ellentétét. Ha nincsen ez az akadály, itt talán meg lett volna a lehetőség arra, hogy a Habsburgok körül épüljön fel a német nemzeti egység. A mühlbergi csatában (1547. április 24.) a császár katonai ereje ugyan jó időre úrrá lett a schmalkaldeniek felett, de ezt a katonai győzelmet nem tudta kihasználni arra, hogy az egységes német nemzeti állam alapjait megvesse.

Itáliában erre a császár számára nem is nyílt soha lehetőség. Itt a császárság — amely egyébként az olasz félszigeten hatalmát nem közvetlenül gyakorolta — a pápasággal együtt egyenesen a katalizátor szerepét játszotta: fokozta a részek ellentétét s valósággal szétbontotta a nemzeti erőket.

De a német és olasz szellemi élet annál frissebb erővel indult meg s itt is megkezdte annak a lelki egységnek a kialakítását, amely századok múlva politikai valósággá lett.

Itt előbb született meg a nemzeti szellem s csak jóval később kapta fizikai habitusát.

Magyarországon a központi hatalom már a mohácsi vész előtt megbénult. Mikor aztán szétszakadt az ország, jó ideig árnyéka sem maradt semmiféle olyan hatalomnak, amely erejét és akaratát tartósan érvényesíteni tudta volna. A csillagtalán éjszakában mindenki a maga útján botorkált, s volt idő, amikor az egyéni érdek és önzés volt az egyedüli iránytű. A megbomlott világban mindenki a maga hasznát, a maga pillanatnyi előnyét kergette. Semmi sem látszott állandónak. Határok változtak úgyszólván napról-napra. Vagyonok omlottak össze, cseréltek gazdát, hogy holnap újra más kezébe juszanak. Még a rendi öntudat is elhomályosodott. Itt is elmosódtak a határok. A szerencse hol ezt emelte magasba, hol azt buktatta mélyre. A hatalmasok egymással versengtek s az egyszerűiek között ellenségeket teremtetett a kapzsiság, hatalomvágy és féltékenység. Megnyílt alattuk a föld és ők csak azt nézték, ki lesz a király.

Már csak a régi államiság emléke élt. Egy boldog, erős, hatalmas Magyarország: Mátyás országának emléke, amely a pusztulás és elesettség sötétségébe úgy világított bele, mint mennyei fény. Ez az emlék, ügylátszik, erősebb volt mindennél. A kor írói minduntalan ezt emlegetik, ezen merengenek el.

Az emlék hovatovább vággyá erősödött: hogyan lehetne visszajutni az elveszett Edenbe? A nyugtalan kapkodás, amivel hol ezt, hol azt próbálták, ennek az égő vágynak a jele.

Hogy az ország hatalmasai egyszer ennek, másszor annak a pártjára álltak, aztán újra hitet és hűséget cseréltek, — sokszor nem is azért történt, hogy így szerezzenek vagyont, rangot és méltóságot. A kiábrándulás vitte őket az egyik táborból a másikba s az ismét életre kelő reménykedés hozta őket vissza. Az életerő jele, hogy a csalódás — amire minduntalan volt ok — nem verte le s nem tette fásulttá őket. Hogy mindig újrakezdték, új hittel, változó zászlók alatt.

Pedig hamarosan kiderült, hogy hiába a Habsburg- király hatalma és hiába a barátkozás a törökkel. Egyik sem tudott a magyarság sorsán segíteni. Az emléekben lassan felderengett a tudat, hogy az ország saját erőit kellene gyarapítani, s hogy ennek az útja a rend és az összefogás.

Így ébredt az összetartozás érzése, amely hidat ver a rendi tagozódás fölé.

Az emberek egymásnál keresnek támogatást, ha egyszer saját kárukon rájönnek, hogy se égen, se földön nincsen más segítség. De még ennél is jobban egymáshoz hajlítja őket a vezetésre termett egyéniség erős akarata és kemény keze: az, aki a közösség életét nem akarja tovább rábízni a sorsra, nem várja a jószerencsét, de maga keres az útvessztőben irányt és ösvényt. Benne nyilatkozik meg az, amit a nemzet politikai géniuszának nevezünk.

A mohácsi csatavesztést követő szomorú korszakban a magyarságnak is támadtak ilyen vezetői, akik megértették, hogy a rendi tagozódáson túl van magasabb egység, mindazoknak a közössége, akik a Kárpátok völgyében századokon át együtt laktak, s akiket vérségi és szellemi kapcsolatok kötnek egymáshoz és ehhez a földhöz.

Ebben a közösségben — rövid kábultság, néhány év tántorgása és kavarodása után — az életerők újból megindultak és működésbe kezdtek; az ismét mozgásba hozták azt a gépezetet, amelynek állam a neve; azon a területen, amelyen éppen lehetett és úgy, ahogyan a magyarság a maga erejéből tudta.

Ezt az államot ugyan »Erdélyi Fejedelemség«-nek hívták, de benne korántsem jött létre valami új alakulat. Nem más ez, mint a régi magyar királyság csonkjá, amely viasszaszorult keletre, ahová nem ért át a Habsburgok keze s ahol a töröknek nem volt érdemes s talán kényelmesebb is volt az engedelmességre szorított magyar állami gépezetet működésben hagyni. A Kárpátmedence keleti felére szorult magyar állam területe sohasem fedte a szűkebb értelemben vett Erdély geográfiai fogalmát. Hatalma mindig jóval messzebb terjedt, s rövidebb időre sem lett volna életképes a gazdag Tisza-vidék nélkül, amellyel a Királyhágón túli részek gazdaságilag szorosán összefüggnek. Erdély csak a nevét adta a Fejedelemségnek, de a fejedelmek címük szerint és a valóságban is a magyarországi részek (»...partiumque regni Hungariae...«) urai is voltak.

Kétségtelen, hogy a »fejedelemség«-ben nem egy tartomány kapott állami önállósággal »rangemelést«, mert a Magyar Királyság

keretében sohasem volt valamiféle külön igazgatás alatt álló »erdélyi tartomány«. De a fejedelemség nem is valami regionális autonóm szervezkedés, vagy különválás eredménye.

Ha sikerült volna Maylád István 1540. évi lázadása, amely a Magyar Koronától el akarta szakítani Erdélyt, hogy török vagy Habsburg főnhatóság alatt vajdaságot alakítson belőle, akkor később, — amikor az ország középső részei török hódoltság alá kerültek, — a magyar állam csakugyan hontalanná vált volna s a háromfelé szakadt országban megszűnt volna a magyar államiság folytonossága.

De nem így történt. Buda elfoglalása után a magyarság politikai súlypontja áthelyeződött Keletre.

Az erdélyiek az első időkben inkább túrték, hogy a Budáról megszaladt urak hogyan költöznek be és hogyan rendezkednek be náluk. Az államszerkezet működtetésében nekik eleinte nem is igen jutott szerep.

Az, aki a magyar államiság hatalmát és ennek sajátosságait a keleti részekbe átmentette s az állami organizációt az adott viszonyokhoz idomította: a dalmata Frater György volt.

A megfoglyatkozott ország első uralkodója Izabella: a magyar király özvegye. Fia, János Zsigmond, még viselte a »választott magyar király« címet, amit két utóda is megszerzett.

A későbbi fejedelmeket adó családok gyökere is Erdélyen kívül fakadt. A Báthoryak a Tiszavidéken: Somlyón és Ecseden nőttek nagygyá. Bocskay Biharba való, Bethlen Gábor családja Temes- vagy Békés-megyei, a Rákócziak felvidékiek. Ha Székely Mózestól, Barcsay Ákostól és Kemény Jánostól eltekintünk, akik valójában nem uralkodtak, csak ideig-óráig viselték a fejedelem címet, tulajdonképpen egyedül az utolsó fejedelem: Apaffy Mihály volt származása szerint is erdélyi.

»Átszármazottak« azok is, akik az első időkben a második vonalból intézték az állam ügyeit. Békés Gáspár János Zsigmond alatt, Forgách Ferenc, Berzeviczy Márton, Kovacsóczy Farkas Báthory István idején. Sőt még a szellemi élet nagyjai is: Baranyai Décsi János, Gyulaffy Lestár a Dunántúlról költöztek át.

A magyar élet töretlen folytatása ez, a régi, az egész ország erejével. Csak a színtér változott, de ez is nem a török akaratából — mint néhányan gondolják — mert a török inkább csak tűrte, mint kívánta ezt a magyar erdélyi fejedelemséget.

Szűkebb keretek között, a változott viszonyokhoz alkalmazkodva, Magyarország élte itt tovább a maga hatszázéves önálló életét.

Minden más értelemezés téves és felesleges, hiszen lépésről-lépésre követni lehet azt a történelmi folyamatot, amelynek rendjén a Magyar Államiság fokozatosan keletre szorult vissza és elkülönült a török hódoltsági, valamint azoktól a nyugati magyar területektől, amelyek ugyan a Magyar Királyság büszke címét hordozták vézna testükön, de valójában hamarosan a Habsburg-uralom tartományainak rangjára süllyedtek le. Ezeken a részekén megbénult a magyar államiság, ügyeiket nem autonóm magyar szervek, de az ország

határain kívül székelő idegen hatóságok és hivatalok intézték legtöbbször a magyar származásúak minden közreműködése nélkül.

Ha eltekintünk attól a merőben formális szemponttól, hogy a magyar király címét ki viselte, és azt nézzük, hol élt a magyarság a saját maga által fenntartott és igazgatott keretekben, akkor nem lehet kétségünk abban, hogy Mátyás királysága az erdélyi fejedelemségben folytatódott, s a fejedelemség volt a magyar államiség természetes jogutóda. Ezen a történeti és politikai tényen nem változtat az, hogy később, a török hódoltság megszűnése után ismét a nyugati részek veszik át a vezetős szerepet a nemzet életében. Más államok története is ad arra példát, hogy az állami szuverénitás időnként hol ebben, hol abban a területileg is körülhatárolt nemzettestben helyeződik el, amíg ismét szétáradhat az egész szervezetben s a bénult tagokba visszatér az élet.

Magyarországgal is ez történt. Nem Erdély »szakadt le« az anyaországról, de a bérces kis haza volt az, ami az anyaországból megmaradt.

Jól mondja Ravasz László gyönyörű tanulmányában, hogy Erdély »a magyar történelmi folytonosság utolsó és egyetlen fellegvára«.

Valóban ez volt. Másfél századon át itt talált minden magyar erő menedéket. S ebben »a magas hegyekkel körülzárt kis világ«-ban alakult át a középkori rendi államszerkezet modern értelemben vett állammá. Itt találja meg a magyarság nemzeti élete a maga sajátos formáját s benne a nemzet önmagát.

A keletre szorult magyarság hányszor próbálja meg, hogy helyreállítsa a szétszakadt ország régi egységét! Minden ilyen keletről kiinduló kísérletet ez a vágy éltet: a nemzet természetes kiegészülésének ösztönös vágya. Míg, ha nyugatról próbálják ugyanezt, csak a Habsburgok birtokállományának gyarapítását szolgálják vele. Perdöntő bizonyíték erre az, hogy amikor a török foglalás alá került területek felszabadítása végre sikerült s újra kezét foghatott volna a keleti és nyugati magyar, a Habsburg király a keleti részt nem kapcsolta vissza egészben az ország törzskéhez, hanem a Királyhágón túli területet megtartotta egy mondvacsinált, mesterkelt különállásban: »erdélyi nagyfejedelemség«-nek csúfolt, magában tehetetlen és életképtelen Habsburg-tartományként.

De egyelőre még nem tartunk itt. A mi korunk a XVI. század. Az égen még a sápadt félhold világít s a magyarságnak az élet partjára abból a szakadékból kell visszakapaszkodnia, ahová Mohács után zuhant. A küszködés a szakadék omladékos, meredek oldalán a nemzeti lét felé: a magyarság életterejének szörnyű próbája.

Népek életrevalósága nem a jólétben, de a balsorsban és a veszedelemben mutatkozik meg. Abban: milyen utakat és módokat talál, milyen eszközöket keres magának egy nép, hogy eljusson a nemzeti és állami élet teljességéhez, s ha egyszer ide eljutott, hogyan maradjon meg benne. Az utakat, módokat, eszközöket azonban egy nép sem választhatja meg tetszése vagy vágyai szerint szabadon.

A népek számára a történelmi fejlődés teremt helyzeteket. Minden népnek, a nagyoknak éppen úgy, mint a kicsinyeknek, egyfor-

mán számot kell vetniök azzal, hogy a fejlődés hol, milyen erőket dob fel, milyen lehetőségeket nyit, milyen akadályokat állít. Még a legnagyobb és legerősebb népek sem szabhatnak életüknek egyedül irányt, már csak azért sem, mert a fejlődés bennük is végbemegy: az ő belső erőiket is folytonosan alakítja anélkül, hogy ebben céltudatos emberi akaratnak döntő része lehetne.

Minden, ami valamely néppel és körülötte történik, számtalan pontról induló erők szövedéke. Olyan erőké, amelyek a nép életterén belül és olyanoké, amelyek ezen kívül fakadnak. Még jó, ha a nemzet az életét determináló belső és külső erők változó tömegéből csak néhányat is tartósan kormányozni képes. De ezzel is alig módosíthat azon a helyzeten, — legalábbis lényegesen nem — amely a többi erő működésének állandó eredménye.

Ez azt jelenti, hogy minden nép ahhoz a helyzethez van kötve, amelybe történelmi fejlődése állítja. Ez a helyzet persze változó. Átalakul aszerint, ahogyan a belső erők és a külső körülmények viszonya módosul. De amíg egy-egy konstelláció tart, a nemzet Münchhausen módjára éppen úgy nem emelheti ki önmagát belőle, mint ahogyan nem ugorhatunk ki a bőrünkéből. És ha a konstelláció megváltozik, a nemzet ismét ennek az adottságaihoz lesz kötve, mert életét sohasem állíthatja szabadon megválasztott körülmények és tényezők közé. Ezt még a népvándorlás korában sem tehetette, mennyire kevésbé teheti, amióta elválaszthatatlan kapcsolatba lépett azzal a földdel, amelyen él, s amely helyzetét bizonyos vonatkozásban örökre meghatározza. A változók mellett itt vannak sorsa alakulásának állandó elemei.

De az, hogy a nemzet kötve van mindenkori helyzetéhez, korántsem jelent valamiféle rabságot. A nemzet minden konstelláció urává lehet, ha helyzetének elemeit, mindenekelőtt is a maga erejének viszonyát a környező erőkhöz s a helyzet változásának irányát és mértékét felismeri, s ehhez úgy alkalmazkodik, ahogyan az leg-sajátosabb érdekeinek a legjobban megfelel.

A népek is éppen úgy, mint az egyének, az életük adottságaiban kínálkozó lehetőségekből teremtik meg a maguk üdvét, vagy gyalázatát, gyarapodását vagy pusztulását. Helyesen élni nem más, mint helyzetünk és erőink törvényei szerint élni. Ez ismét nem jelent olcsó megalkuvást a mindenkori viszonyokkal. A nemzetnek vannak olyan életérdekei, amelyekért vállalnia kell a legnagyobb áldozatot még akkor is, ha ez súlyos kockázattal jár. Ha nem vállalja ezt az áldozatot, ha fenyegetett életérdekei védelmében nem veti be minden erejét, akkor küzdelem nélkül csapódnak össze fölötte a hullámok, s győznek azok a tényezők, amelyek életének útját keresztezik. Ilyenkor tétlenül maradni éppen olyan bűn, mint ha a nemzet ok nélkül, erejével arányban nem álló vállalkozásokkal hívja ki önmaga ellen a sorsot.

Minden nép bölcsességének és életrevalóságának az a próbája, hogyan találja és tartja meg egyensúlyát, biztonságát, gyarapodásának lehetőségét a nemzetek mozaikjában. Eppen, mert ennek a célnak érdekében nem teremthet új konstellációkat, annál tisztábban kell látnia azt a helyzetet, amelybe sorsa állította s le kell

mérnie ennek a helyzetnek minden elemét. Különböztetnie kell elérhető célok, valóságos és képzelt veszélyek között.

Folytonos küzdelem ez nyíltan jelentkező és rejtett erőkkal. Ebben a küzdelemben a helyes utat felismerni, arra idejében rálépni, a kínálkozó móddal élni, a megfelelő eszközöket felhasználni: ez a politika. A tömegek számára mindig ösztönös valami. Tartalmat, formát az ad neki, akiben a célok tudatossá válnak, aki értelmével le tudja mérni, mit lehet és mit kell tenni, s aki a maga felelősségére cselekszik is. Mert cselekedni csak egyének tudnak. Viszont az ő cselekedetük mitsem ér, ha elhatározásuk erejét nem sokszorozza meg a tömegek együttérzése, s ha a tömeghez tartozók maguk is nem vállalnak részt a cselekvésben.

Enélkül a közösség életében, vagyis a politikában a vezetők minden elhatározása csak olyan, mint a homokra írt ábra, vagy a felhőkre vetett fény.

Az, hogy egy nemzet vezetője mire határozhatja el magát, s mit hajthat végre, tulajdonképpen benne szunnyad a tömegekben, amelyek mögötte állnak és követik. A vezető művészte, hogy ezt helyesen felismerje és tudatossá tegye bennük. Ha azok, akik a vezetőnek engedelmeskednek, nem képviselik értékben és számban az *egész* nemzet erejét, akkor engedelmességük és megmozdulásuk sem ér sokat, illetőleg csak annyit, amennyire és ameddig akarataikat a más irányba kívánczó, vagy renyhén veszteglő elemekkel szemben érvényesíteni tudják.

Erőtlen és rövidéletű az olyan elhatározás, amely mögött a maga sorsát építő nép megbontott sorokban, vagy bizonytalanul és tétován áll.

A politika ilyen módon a vezetők olyan tudatos, vagy ösztönös elhatározása, amelyet a nemzet többségének cselekvő asszisztenciája kísér és szentesít.

A történelem nem fizikai kísérlet, amit ugyanazokkal a tényezőkkel meg lehetne ismételni. Sohasem tudhatjuk, hogy ha nem úgy járunk el, ahogyan tettük, ennek milyen belső és külső következményei lettek volna, ami ismét módosított volna helyzetünkön és vele az erők játékának végső eredményén. Az élet nem engedi meg, hogy amikor rólunk és sorsunkról van szó, egyszerűen »kiálljunk a játékból«, s megvárjuk, mi lesz a küzdelem eredménye. Az életet élni kell így, vagy úgy s kockázat nélkül nincsen élet. Helyesen élni pedig csak helyzetünk és örökink törvényei szerint lehet.

Minden, ami történik, átfutó hullám helyzetünk örök partjai között. Micsoda rövidlátó balgaság volna, ha a nemzet mindig csak ahhoz iparkodnék igazodni, ami egy-egy történelmi folyamat múltó eredménye lehet. Nem arra van szükség, hogy előre megsejtsük vagy kitaláljuk: mi fog bekövetkezni. Hiszen a jövő azoknak az erőknek a küzdelméből alakul, amelyben magunk is részt veszünk — hacsak nem mondunk le eleve arról, hogy sorsunk formálásába beleszóljunk. S ha felelősségünk tudatában vagyunk sorsunk kovácsai, akkor nem spekulálhatunk arra, amiért nem akarunk vagy nem tudunk sorompóba lépni.

A politikai elhatározás helyességének ismerve tehát nem lehet a jövőmondó felette kétes »bölcsesége«, hanem az, hogy a nemzet mennyire tudja levonni helyzetének konzekvenciáit, hogyan számol azokkal a tényezőkkel, amelyek életét, boldogulását és környezetéhez való viszonyát tartósan meghatározzák, s mennyire tud elhatározása mellett egységben kitartani.

Ezeknek az elveknek a világánál szeretnők nyomon kísérni a mohácsi vészt követő idők magyar politikáját: az elhatározások és cselekedetek egymásutánját abban a korban, amikor a magyarság két, ellenséges világ között, a legmélyebb erkölcsi és fizikai elesettségből, darabokra tépett testtel s meghasonlott lélekkel, inkább ösztönösen, mint tudatosan tapogatózott és botorkált vissza a nemzeti élet egysége felé. Az úton sokszor elesett, véresre zúzta magát, de újból és újból feltápáskodott, szeme azon a fénysugáron, amely a multból világított feléje, keze egyetlen hűségese utitársán: a kardon.

BÁRDOSSY LÁSZLÓ